

## The Effect of Morality on Spiritual Health from the Perspective of the Quran and Narrations

Seyyed Ghadir Hashemi-Kashani<sup>1</sup> , Seyed Mohammad Razavi<sup>1\*</sup> , Mohammad Reza Aram<sup>2</sup> 

1- Department of Quranic and Hadith Sciences, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

2- Department of Theology; Literature and History, Electronic Unit, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

\*Correspondence should be addressed to Dr. Seyed Mohammad Razavi; Email: [Dsmrazavi@yahoo.com](mailto:Dsmrazavi@yahoo.com)

### Article Info

Received: Jan 9, 2022

Received in revised form:

Mar 12, 2022

Accepted: May 7, 2022

Available Online: Jun 22, 2023

### Keywords:

Morality  
 Moral indices  
 Quranic verses and narrations  
 Spiritual health

### Abstract

**Background and Objective:** It is now accepted that morality affects spiritual health, as also confirmed in the Quran and narrations. Most researchers, domestic or international, have acknowledged this and written on this issue, though some do not agree. The purpose of the present study was to explain the effect of morality on spiritual health from the perspective of the Quran and the narrations.

**Methods:** This is a descriptive correlational study carried out using the Quranic verses and narrations from Imams (peace be upon them). In writing the present article, besides using the mentioned sources, the databases were searched and the studies that were in line with the present study were identified and analyzed. The authors reported no conflict of interests.

**Results:** In the Quran and narrations, a special attention has been paid to morality and morality comes next after belief teachings in terms of importance. From the perspective of Islamic teachings, morality affects mental health in different ways. At the individual level, the strife to practice virtues and avoid moral vices, as against the Western scholars' view, brings true individual peacefulness. Socially, morality leads to increased security and peacefulness and reduces social harms. Making correct use of divine blessings and helping the vulnerable groups, economic morality not only increases individual physical and spiritual health but prepares the ground for social health in terms of eliminating the social and economic harms caused by poverty.

**Conclusion:** Appropriate promotion of morality and moral teachings can be used as the best strategy to reduce the mental disorders and minimize the social crimes in order to ensure individual and social spiritual health.



 <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i2.37327>

Please cite this article as: Hashemi-Kashani SGh, Razavi SM, Aram MR. The Effect of Morality on Spiritual Health from the Perspective of the Quran and Narrations. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(2):132-144. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i2.37327>

### Summary

#### Background and Objective

The Holy Quran includes all issues human needs to achieve true happiness and has paid attention to morality from this perspective. The Holy Quran deals with morality based on two views: affirmative and negative; in the negative view, it has warned about immorality and in the affirmative one, it has advised to practice moral virtues.

So far, different studies have been conducted on the relationship between morality and spiritual health. Among them is the one by Kazemzadeh et al. who, in their study on the students of faculties of Nursing and Midwifery of the Ardabil University of Medical Sciences, concluded that the students with a higher level of spiritual health also had more morally appropriate behaviors compared to others and that the university authorities can promote desirable moral behaviors in the students by paying more attention to their spiritual health and providing the ground for its improvement (1).

Amini and Mohammad Jafari also pointed out that based on different religious propositions, having moral virtues plays three roles in achieving physical and mental health: it 1) prevents diseases, 2) treats diseases, and 3) maintains health. The moral virtues found in this study are only some examples and all moral virtues play a constructive role in the development of physical and mental health. The fact that the good-hearted believers are also inflicted by physical diseases is not in conflict with what was stated because God tests His servants particularly the good ones in different ways including inflicting them by diseases and these problems and inflictions lead to the promotion of faith and health in their spirit and soul (3).

Therefore, in the present study, it was taken for granted that morality affects individual and social peacefulness and consequently the realization of spiritual health; the Quranic teachings and the narrations or hadiths confirm this effect. On this basis, the present study seeks to investigate the effect of moral teachings on spiritual health and individual and social peacefulness with an emphasis on the Quranic verses and the hadiths and in line with this, different views on this matter were also examined in terms of validity.

### Methods

This is a fundamental descriptive-correlational study carried out using concepts from the Quran and the narrations (hadiths). In the descriptive phase, the topic under investigation were introduced by enumerating its features, dimensions, and limits in the same way presented in the sources without any comments (4). In the analytical phase, by investigating the different aspects of the descriptive propositions, the effect of morality on spiritual health was demonstrated. For writing the present article, the Quran and narrations as well as the databases such as Magiran and Normgez were searched to find and examine the related identified articles. The topics investigated are as follows: lifestyle (6), the relationship between the Quran and physical health (7), spiritual health from the perspective of the Quran and Sahifah al-Sajjadiah (8), and the role of morality in spiritual health in the society from the perspective of Nahj ul-Balaghah (9).

Drawing on the Quran and the narrations, the present study elaborated on the moral indices related to health in the Islamic culture in wider qualitative and quantitative dimensions, mentioned the most important moral indices related to health at the individual, social and

economic dimensions and critically analyzed some of the opposing views in this regard.

### Results

The effect of morality on spiritual health Health has two general dimensions: physical and spiritual. In physical health, the goal is physical excellence<sup>1</sup> but in spiritual health the goal is protection of the soul or spirit. The Holy Quran refers to spiritual health by the word 'Shafa'<sup>2</sup>, which means cleaning the spirit from sins and reaching the "satisfied self" (10). In the present study, by health is meant the spiritual health. Morality is also a 'spiritual state in which an action is taken by a person without him/her thinking about that action' (11). The issue of morality applies to all value affairs described as good or bad and all promoting or downgrading affairs for self (14). With its Islamic origin, Islamic morality has a considerable effect on spiritual health and the sense of peacefulness; in the present study, morality was addressed drawing on the concepts from the Quran and narrations. From the perspective of some Western scholars, moral propositions can promote human personality and lead to a sense of security; this health helps to realize the life standards (15). However, others reject this believing that the sense of peacefulness brought about by the moral beliefs is false and is caused human ignorance. However, this inaccurate view, which is derived from the contradiction between religion and science, denies the effect of metaphysical factors on life and is a wrong understanding of the moral propositions and human being (16). The present article seeks to present a documented account of the positive effect of morality and is an indirect criticism of the opposing assumption.

### Morality indices

Morality indices can be classified into three categories: individual, social, and economic. 1) individual morality indices refer to those which are individualistic in terms of implementation, but the ultimate goal is individual and social perfection including avoiding the moral vices (the discharge dimension) and strife to practice virtues (the ornamentation dimension); 2) the most important social morality indices include resolving the differences and enjoining good; 3) some of the important economic morality indices effective in individual and social health include

<sup>1</sup>. Abas/24

<sup>2</sup> Isra/82

economic order, optimal use of the blessings, and supporting the vulnerable groups.

### Conclusion

Using many Islamic pieces of evidence, the present study found that, as against the Western scholars' assumption, which is instigated by their incorrect understanding of the metaphysical issues and the existential foundation of human being, moral teachings whether at the individual level or at the social and economic levels, lead to spiritual health and its perfection at the three mentioned levels. This development or perfection is achieved by prohibition of the moral vices and strife to practice virtues. Its most important effect is in reducing or 'discharging' (the vices). However, the audience and the context and time must also be considered as important in how effective it can be.

Based on the researchers' findings, the importance and effectiveness of morality is most importantly manifested in human health and particularly spiritual health. This finding is in line with the findings of the previous studies in relation to the relationship between morality and spiritual health, particularly the study by Amini and Mohammad Jafari (3) and Kazmzadeh et al. (1). Undoubtedly, attention to the fundamental dimension of human spirit in the human creation is a basic requirement for developing a correct lifestyle and achieving health and particularly spiritual health. As mentioned in the previous studies, without attention to good behaviors and achieving good personality features, as mentioned in the present study, achieving health and particularly spiritual health is not possible.

### Acknowledgements

We would like to thank all those who helped in doing this study.

### Funding

According to the authors, the present study was not sponsored and was carried out at the authors' personal expense.

### Conflict of interest

The authors reported no conflict of interests.

### Authors' contribution

Drafting the whole article: first author; helping and supervising the implementation of the study: second and third authors.

## دراسة تأثير الأخلاق على السلامة الروحية من منظور القرآن والروايات

سيد غدیر هاشمی کاشانی<sup>١</sup>، سيد محمد رضوي<sup>٢</sup>، محمدرضا آرام<sup>٢</sup>

١- قسم علوم القرآن والحديث، فرع طهران المركزي، جامعة آزاد الإسلامية، طهران، إيران.

٢- قسم علوم الشريعة والأدب والتاريخ، فرع الإلكترونيات، جامعة آزاد الإسلامية، طهران، إيران.

\* المراسلات الموجهة إلى الدكتور سيد محمد رضوي؛ البريد الإلكتروني: [Dsmrazavi@yahoo.com](mailto:Dsmrazavi@yahoo.com)

### الملخص

خلفية البحث وأهدافه: ليس ثمة إختلاف على تأثير الأخلاق على السلامة الروحية. فضلاً عن الأدلة القرآنية والروايات الدينية التي تؤيد تأثير الأخلاق، يرى معظم الباحثين من بلدان مختلفة أنّ للأخلاق دور حاسم في تأثير الأخلاق على النزعة الروحية. بحيث وضعوا كتباً كثيرة في هذا الموضوع. بيد أنّ إختلاف الباحثين بتعلق بمدى هذا التأثير ونوعيته. ومن هنا تسعى هذه الدراسة لتسليط الضوء على هذا الأمر لرسم حدود تأثير الأخلاق على السلامة الروحية من منظور القرآن والروايات الدينية.

منهجية البحث: اعتمدت الدراسة المنهج الوصفي-التحليلي واستقت مصادرهما من الآيات والروايات الواردة من الأئمة المعصومين (ع). فضلاً عن هذه المصادر، قام الباحثون بدراسة المقالات المؤلفة حول هذا الشأن لإستخراج النتائج والإستفادة منها لإغناء الدراسة. إنّ مؤلفي البحث لم يشيروا إلى أيّ تضارب في المصالح.

المعطيات: لقد أولى القرآن والروايات إهتماماً بالغاً بالأخلاق؛ بحيث بعد التأكيد على التعاليم العقائدية والإيمانية، كانت التعاليم الأخلاقية تأتي في المرحلة التالية من حيث التأكيد والحضور في نصوص التراث. فقد ترى التعاليم الإسلامية أنّ الأخلاق يؤثر على سلامة المجتمع النفسية والروحية من نواح مختلفة. فمن المنظور الفردي، ترى التعاليم الدينية أنّ الإهتمام بالفضيلة والإبتعاد عن الرذيلة -خلافاً للتعاليم الغربية- تضمن للفرد الهدوء والسكينة. اما من الناحية الإجتماعية فيضمن الأخلاق الأمن والسلام ويقلص حالات الجرائم الإجتماعية. فالأخلاق الإقتصادية تؤكد على استغلال النعم الإلهية بشكل صحيح لمساعدة الفقراء ومدّ يد العون للمعوزين لضمان سلامة المجتمع؛ فتأثير هذا الأمر لا يقتصر على السلامة الجسدية، بل يؤثر على السلامة الروحية والنفسية، ويساعد على محو الفقر ومكافحة الجريمة الناجمة عن الفقر والعوز.

الاستنتاج: للحد من الإضطرابات الروحية/ النفسية لدى الفرد والحد من حالات الجريمة الإجتماعية، يمكن العمل على ترسيخ القيم الأخلاقية في المجتمع بوصفها أقوى وأجمع طريقة للسلامة النفسية والروحية وضمان سلامة المجتمع.

### معلومات المادة

الوصول: ٦ جمادى الثاني ١٤٤٣

وصول النص النهائي: ٩ شعبان ١٤٤٣

القبول: ٥ شوال ١٤٤٣

النشر الإلكتروني: ٣ ذى الحجة ١٤٤٤

### الكلمات الرئيسية:

الآيات والروايات

الأخلاق

الخصائص الأخلاقية

السلامة النفسية

يتم استناد المقالة على الترتيب التالي:

Hashemi-Kashani SGH, Razavi SM, Aram MR. The Effect of Morality on Spiritual Health from the Perspective of the Quran and Narrations. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(2):132-144. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i2.37327>

## واکاوی تأثیر اخلاق بر سلامت معنوی از منظر قرآن و روایات

سید غدیر هاشمی کاشانی<sup>۱</sup> ID، سید محمد رضوی<sup>۱\*</sup> ID، محمدرضا آرام<sup>۲</sup> ID

۱- گروه علوم قرآن و حدیث، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.  
 ۲- گروه الهیات، ادبیات و تاریخ، واحد الکترونیکی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.  
 \*مکاتبات خطاب به دکتر سید محمد رضوی؛ رایانامه: [Dsmrazavi@yahoo.com](mailto:Dsmrazavi@yahoo.com)

### اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۹ دی ۱۴۰۰

دریافت متن نهایی: ۲۱ اسفند ۱۴۰۰

پذیرش: ۱۷ اردیبهشت ۱۴۰۱

نشر الکترونیکی: ۱ تیر ۱۴۰۲

### واژگان کلیدی:

آیات و روایات

اخلاق

سلامت معنوی

شاخصه‌های اخلاقی

### چکیده

**سابقه و هدف:** تأثیر اخلاق بر سلامت معنوی امری پذیرفتنی است و علاوه بر مؤیدداشتن از قرآن و روایات، بسیاری از پژوهشگران داخلی و خارجی نیز به آن اذعان کرده و آثاری را در این باره نگاشته‌اند؛ گرچه مخالفت‌هایی نیز با این مسئله شده است. هدف پژوهش حاضر تبیین تأثیر اخلاق بر سلامت معنوی از منظر قرآن و روایات بود.

**روش کار:** روش این پژوهش توصیفی-تحلیلی است که با استناد به آیات قرآن و روایات معصومان (ع) انجام شده است. برای نگارش این مقاله علاوه بر استفاده از منابع مزبور، مقالات در پایگاه‌های اطلاعاتی جست‌وجو و مقالات همسو مطالعه و بررسی شد. مؤلفان مقاله تضاد منافی گزارش نکرده‌اند.

**یافته‌ها:** در قرآن و روایات اعتنای زیادی به اخلاق شده است و میزان فراوانی این دست از آموزه‌ها بعد از آموزه‌های عقائدی و در وهله دوم قرار دارد. از نگاه آموزه‌های اسلامی، اخلاق از جهات مختلف بر سلامت روانی جامعه تأثیر می‌گذارد. از جنبه فردی، اهتمام به فضایل و اجتناب از رذایل اخلاقی -برخلاف دیدگاه برخی از اندیشمندان غربی- آرامش واقعی فردی را به همراه دارد. اخلاق از جنبه اجتماعی، امنیت‌افزایی و آرامش‌زایی می‌کند و از آسیب‌های اجتماعی در جامعه می‌کاهد. اخلاق اقتصادی با استفاده صحیح از نعمت‌های الهی و کمک به قشرهای آسیب‌پذیر جامعه، علاوه بر سلامت‌افزایی جسمانی و معنوی فردی، سلامت اجتماعی را نیز به لحاظ زدودن آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی ناشی از فقر فراهم می‌نماید.

**نتیجه‌گیری:** برای کاهش اختلالات روحی-روانی افراد و به حداقل رساندن بزهکاری‌های اجتماعی، می‌توان از ترویج بجا و شایسته اخلاق و آموزه‌های اخلاقی به‌عنوان یکی از قوی‌ترین کاهنده‌ها بهره گرفت تا سلامت معنوی فرد و جامعه تضمین گردد.

استناد مقاله به این صورت است:

Hashemi-Kashani SGH, Razavi SM, Aram MR. The Effect of Morality on Spiritual Health from the Perspective of the Quran and Narrations. Journal of Pizhūhish dar dīn va salāmat. 2023;9(2):132-144. <https://doi.org/10.22037/jrrh.v9i2.37327>

### مقدمه

می‌پردازد؛ به لحاظ سلبی نسبت به رذایل اخلاقی هشدار داده و به لحاظ ایجابی به فضایل اخلاقی توصیه نموده است.

تاکنون پژوهش‌های مختلفی درباره رابطه اخلاق و سلامت معنوی صورت گرفته است که از جمله آنها عبارت است از

قرآن کریم شامل تمام اموری است که انسان برای نیل به سعادت به آن نیاز دارد و به اخلاق نیز از این حیث توجه بسیار داشته است. قرآن با دو نگاه سلبی و ایجابی به اخلاق

دوره ۹، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۲

مجله پژوهش در دین و سلامت

این کار از مجوز [Creative Commons Attribution 4.0 International License \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) تبعیت می‌کند.

آنچه بیان شد منافات ندارد، زیرا خداوند بندگان خود -به‌ویژه شایستگان آنان- را با امتحانات مختلف از جمله بیماری‌ها می‌آزماید و این ابتلاها موجب ارتقای ایمان و سلامت دوچندان روح و روان آنان هستند (۳).

آنچه در پژوهش حاضر مفروض است تأثیرات اخلاق بر آرامش فردی و اجتماعی و در نتیجه، تحقق سلامت معنوی است که رهنمودهای قرآن و آموزه‌های روایی مؤیدی بر این فرضیه است. بر این اساس، در پژوهش حاضر اثرات آموزه‌های اخلاقی -با تأکید بر آیات و روایات- بر سلامت معنوی و آرامش فردی و اجتماعی کاویده شد و در جهت و لابه‌لای این بحث، دیدگاه‌های مخالف نیز اعتبارسنجی شد.

### روش کار

این پژوهش از نوع بنیادی و روش آن توصیفی-تحلیلی است که با بهره‌گیری از گزاره‌های قرآنی-روایی انجام شد. در بُعد توصیفی، مسئله مورد نظر از طریق برشمردن ویژگی‌ها، ابعاد و حدود -به همان شکلی که در منابع وجود دارد و بدون هر گونه اظهار نظری (۴، ۵) معرفی شد. در بُعد تحلیلی نیز با کدوکو در زوایای گزاره‌های توصیفی، تأثیر اخلاق بر سلامت معنوی نمایانده شد. برای نگارش این مقاله، علاوه بر استفاده از قرآن و احادیث، پایگاه‌های اطلاعاتی مقالات مانند مگیران و نورمگز جست‌وجو و مقالات مربوط مطالعه و بررسی شد؛ که موضوعات آنها از قرار ذیل است: سبک زندگی (۶)؛ رابطه قرآن و سلامت جسمانی (۷)؛ سلامت معنوی از منظر قرآن و صحیفه سجادیه (۸) و بررسی نقش اخلاق در سلامت روان در اجتماع از دیدگاه نهج البلاغه (۹).

پژوهش حاضر با داشتن صبغه‌ای قرآنی و نیز روایی و در ابعاد کمی و کیفی گسترده‌تر، علاوه بر تبیین شاخصه‌های اخلاقی فرهنگ اسلامی درباره سلامت، به مهم‌ترین شاخصه‌های اخلاقی درباره سلامت در ابعاد فردی، اجتماعی و اقتصادی اشاره کرده و به نقد برخی از دیدگاه‌های مخالف نیز پرداخته است.

### یافته‌ها

#### تأثیر اخلاق بر سلامت معنوی

سلامت دو جنبه کلی جسمانی و روحانی دارد. در سلامت جسمانی هدف تعالی جسم (سوره عبس، آیه ۲۴) و در سلامت روحانی صیانت روح است. قرآن کریم با واژه شفا (سوره اسراء،

پژوهش کاظم‌زاده و همکاران که در مطالعه خود درباره دانشجویان دانشکده‌های پرستاری مامایی دانشگاه علوم پزشکی اردبیل به این نتیجه دست یافته‌اند که دانشجویان با سطح سلامت معنوی بالاتر، رفتار اخلاقی مطلوب‌تری نسبت به سایرین دارند و مسئولان دانشگاهی می‌توانند با توجه بیشتر به سلامت معنوی دانشجویان و فراهم کردن زمینه‌هایی برای بهبود آن، رفتارهای اخلاقی مطلوب را نیز در آنها ارتقا دهند (۱).

سیدقربشی و احمدپور در پژوهش خود با عنوان «سلامت معنوی نفس از دیدگاه زکریای رازی در کتاب طب روحانی» ذکر کرده‌اند که زکریای رازی سلامتی را در حاکم‌بودن قوه عاقله انسان بر سایر قوای او می‌داند و قایل به پیشگیری و دفع رذایل اخلاقی است و به انسان توصیه می‌کند تلاش وافر کند که مبتلا به آنها نشود و در صورت ابتلا باید سعی در درمان آنها داشته باشد (۲). ایشان در ادامه نظر ملاصدرا را درباره روح بیان می‌کنند که می‌گوید: همان طوری که بدن انسان دارای حالتی مزاجی است که اگر از حد اعتدال خارج نشود تعادل و سلامت آن به حال خود باقی می‌ماند و اگر از حد اعتدال خارج شود در معرض دردها و آفت‌ها قرار می‌گیرد؛ روح هم در صفات باطنی و اخلاق نفسانی خود این چنین است؛ به این معنی که هرگاه روح از حد اعتدال خارج شود و در اخلاق و صفات شهوی، غضبی و فکری به افراط و تفریط بیفتد دچار بیماری‌های باطنی می‌شود که نتیجه‌اش عدم پایداری روح است و همان طوری که غذاها، نوشیدنی‌ها و داروها برای سلامت بدن و تعادل آن لازمند، اعمال و افعال انسان همچون عبادات شرعی در تعادل نفسانی و فطرت اصیل روح انسانی مؤثرند. اگر نفس انسانی از فطرت اصلی و سلامت خلقی که بر اساس آن آفریده شده است به دلیل انحراف اندیشه و انجام اغراض نفسانی یا اعمال زشت منحرف شد و یا به واسطه کسب علوم ناقص و عبادات غیرخالص به خود مغرور شد جاهلی است که در دریای جهالت غوطه‌ور شده است (۲).

امینی و محمدجعفری بیان کرده‌اند که بر اساس گزاره‌های فراوان دینی آراستگی به فضایل اخلاقی سه نقش در سلامت جسم و روان ایفا می‌کنند: (۱) پیشگیری از بیماری‌ها، (۲) درمان بیماری‌ها و (۳) استمرار سلامتی. فضایل به‌دست‌آمده در این پژوهش تنها نمونه‌هایی از فضایل اخلاقی هستند؛ زیرا همه فضایل نقش سازنده در سلامت روح و جسم انسان‌ها دارند. ابتلای مؤمنان پاک‌سیرت به بیماری‌های جسمانی با

جنایاتی که انسان باید تاوان آن را بپردازد، به سبب خشم است. قرآن فروربردن خشم را از ویژگی‌های زندگی متقین می‌داند.<sup>۱</sup> پیامبر (ص) نیز در توصیف آثار این رذیله می‌فرماید: «غضب ایمان را فاسد کند چنانکه سرکه عسل را» (۱۸). فروربردن خشم، دو ثمره ایجابی و سلبی دارد، یعنی نه تنها موجب جلوگیری از مفاسد اجتماعی می‌شود بلکه به عنوان یکی از عوامل فراهم‌ساز آرامش برای انسان، سلامت روحی را در او به وجود می‌آورد؛ چنانکه پیامبر اکرم (ص) در این باره فرموده‌اند: «آن کس که خشم خود را فرو ببرد با اینکه قدرت اعمال آن را دارد، خداوند دل او را از آرامش و ایمان پر می‌کند»<sup>۲</sup> (۱۹). بنابراین، ممارست در کظم خشم، عاملی مهم در جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی می‌شود که این مهم در تعالی سلامت فردی و اجتماعی جامعه بسیار مؤثر است.

- دوری از بدگمانی، تجسس و غیبت

برخی از رذایل اخلاقی از دو جهت در تخریب سلامت فردی و اجتماعی دخالت دارد. این رذایل اخلاقی از یک سو زمینه‌ساز بروز انرژی منفی و از سوی دیگر موجب بروز نفرت و در نتیجه رخداد عواقبی ناخوشایند در زندگی می‌شود.<sup>۳</sup> در فرهنگ اسلامی به نهی از این موارد تأکید شده است و عواقب دنیوی و اخروی بدی برای این امور بیان شده است (۲۰، ۲۱). بدگمانی، تجسس و غیبت نه تنها از جنبه دینی مذموم هستند بلکه به لحاظ روان‌شناختی نیز انجام این رذایل اخلاقی، منفی‌نگری را در زندگی تقویت می‌کند زیرا یکی از حکمت‌های خداوند در تحریم این گناهان، به دلیل شکل‌گیری اجتماع است؛ از آنجاکه بشر به‌ضرورت به اجتماع گرایش دارد و از گذرگاه اجتماع، نیازهای مادی و معنوی خود را تأمین می‌کند، بر هم خوردن این معاضدت، زمینه را برای آرامش‌زدایی او فراهم می‌کند (۱۰).

یکی از چالش‌های بحث تجسس این است که در حریم خصوصی زوجین، تجسس چگونه معنا می‌یابد؟ با توجه به برداشت‌های متفاوتی که از مفهوم قوامیت شوهر در آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»<sup>۴</sup>، وجود دارد، می‌توان گفت که مرد

آیه ۸۲) به سلامت روحانی اشاره دارد که مراد تطهیر روح از گناهان و رسیدن به نفس مطمئنه است (۱۰) و در پژوهش فرارو، مراد از سلامت همین مفهوم سلامت روحانی است. اخلاق نیز «ملکه‌ای نفسانی است که به اقتضای آن، فعلی بدون نیاز به فکرکردن از انسان صادر می‌شود» (۱۱-۱۳). موضوع اخلاق همه کارهای ارزشی متصف به خوب و بد و کمال‌آور یا رذیله‌آفرین برای نفس است (۱۴). اخلاق اسلامی با خاستگاهی دینی در سلامت معنوی و آرامش‌زایی تأثیر بسزایی دارد؛ که در پژوهش حاضر با استناد به گزاره‌های قرآنی-روایی به آن پرداخته شد. از منظر برخی از اندیشمندان غربی نیز گزاره‌های اخلاقی می‌تواند شخصیت انسان را رشد دهد و سبب احساس امنیت گردد و این سلامت موجب تحقق زندگی استاندارد خواهد شد (۱۵). اما برخی دیگر از اندیشمندان آن را نفی کرده‌اند. از منظر اینان آرامشی که باورهای اخلاقی به انسان می‌دهد، آرامشی کاذب است که نادانی آدمی به آن دامن می‌زند؛ اما این نگاهی نادرست و نشئت‌گرفته از تقابل بین علم و دین، انکار تأثیرگذاری عوامل متافیزیکی بر زندگی و درک نادرست گزاره‌های اخلاقی و انسان است (۱۶، ۱۷). این نگاه‌ها در صدد است تا با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی، این تأثیر مثبت اخلاق را به‌طور مستند و در جهت نقد غیرمستقیم انگاره مخالف نشان دهد.

### شاخصه‌های اخلاق و جایگاه آن در سلامت

آنچه در پی می‌آید، شاخصه‌های اخلاق در ابعاد فردی، اجتماعی و اقتصادی و تبیین نقش آن در سلامت است.

#### الف) شاخصه‌های فردی اخلاق

منظور از شاخصه‌های اخلاق فردی مواردی است که به لحاظ اجرایی جنبه فردی دارد اما غایت آن تکامل فردی و اجتماعی است؛ از جمله:

#### ۱) اجتناب از رذایل (بعد تخلیه)

رذایل اخلاقی صفات ناپسندی‌اند که در فرهنگ اسلامی به دوری از آنها امر شده است؛ رذایل اخلاقی نه تنها روح انسان را آلوده می‌کند بلکه تأثیرات سوئی بر خانواده و جامعه بجا می‌گذارد. برخی از مهم‌ترین این رذایل عبارت است از:

- پرهیز از خشم و غضب

خشم منشأ بسیاری از آسیب‌های اجتماعی است و بسیاری از

۱) «الْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْأَعْفَاءَ عَنِ النَّاسِ» (آل عمران/۱۳۴)؛ «وَالَّذِينَ... إِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ» (سوره شوری، آیه ۲۷).

۲) «مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يُقْدِرُ عَلَى إِتْقَانِهِ مَا لَمْ يَلْبَسْهُ إِلَّا إِيمَانًا».

۳) «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظُّلِّ إِنَّ بَعْضَ الظُّلِّ إِثْمٌ وَلَا تَحْسَبُوا وَلَا تَعْتَبُوا بَعْضَكُمْ بَعْضًا أَيُّبُ أَحَدِكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أُخِيهِ مِثْلًا ذَكَرَهُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ» (سوره حجرات، آیه ۱۲).

۴) سوره نساء، آیه ۳۴

شده است (۱۹). از این آیات استفاده می‌شود که منشأ نخستین قتل روی زمین، حسد بوده است<sup>۲</sup> و اینکه اخلاق فردی در حوادث اجتماعی تأثیر می‌گذارد (۱۴).

برای درمان حسد و مبارزه با آن، هم شناخت هم تمرین عملی می‌تواند مؤثر باشد. تهذیب نفس چه تخلیه نفس از رذایل چه تخلیه آن به فضایل، از اندیشیدن، علم و معرفت آغاز می‌شود و با تمرین عملی ادامه می‌یابد و سرانجام، آثار آن به صورت ملکات ثابتی در نفس انسان محقق خواهد شد (۲۴). حسادت نیز مانند دیگر رذایل اخلاقی نه تنها فایده‌ای ندارد بلکه زیان جسمانی و روحانی به دنبال دارد. تبیین مضرات رذایل اخلاقی برای افراد جامعه از بروز بسیاری از مشکلات جلوگیری می‌کند. بسیاری از آسیب‌های اجتماعی در نتیجه حسادت افراد است که در قالب تخریب شخصیت ظاهر می‌شود و این موارد جز زیان برای افراد چیزی به همراه ندارد؛ علاوه بر این، تا مدت‌ها فکر این اشخاص درگیر آثار سوء آن است که سبب تضعیف سلامت روحانی می‌شود. بنابراین، اجتناب از این موارد در تعالی فردی و اجتماعی ضروری است.

## ۲) اهتمام به فضایل (بعد تحلیلی)

در کنار نهی قرآن از انجام رذایل اخلاقی، به انجام فضایل اخلاقی نیز تشویق شده است که با انجام این موارد زندگی فردی و اجتماعی سرشار از محبت و جذابیت می‌شود. به عبارتی، این امور تخلیه روحانی را فراهم می‌کند که نتیجه آن آرامش فردی و اجتماعی است. از جمله فضایل اخلاقی‌ای که در تعالی سلامت فردی و اجتماعی مؤثر است عبارت است از:

- خوش خلقی و نرم‌خویی

اهمیت خوش‌اخلاقی در فرهنگ دینی تا آنجا است که قرآن آن را یکی از دلایل مهم موفقیت پیامبر (ص) بیان می‌کند<sup>۳</sup>. خوش‌خلقی تا آنجا اهمیت دارد که یکی از ملاک‌های برتری پیامبر (ص) عنوان شده است<sup>۴</sup> (۲۵). خوش‌اخلاقی پیامبر (ص) در محیط خشن اعراب عامل مهمی در پیشرفت اسلام بود. این شاخصه اصل مهمی در جذب اسلام است که می‌تواند تأثیرات والایی در جامعه داشته باشد. خوش‌اخلاقی

در جهت اجرای قوامیت خود، حق تجسس در حریم شخصی زن را خواهد داشت زیرا قوامیت را به محافظت و اصلاح معنا کرده‌اند (۲۲)؛ درحالی‌که برخی دیگر قوامیت را فقط در محل سکونت و مسائل احساسی تفسیر کرده‌اند و اجازه دخالت مداوم را در امور زنان نمی‌دهند (۲۳). از سوی دیگر، با استناد به آیه ۶ سوره تحریم<sup>۱</sup> می‌توان گفت که مرد در جهت صیانت از زن و فرزندان خود باید نظارتی کنترل‌گونه نسبت به آنان داشته باشد و رفت و آمد، کسب و کار، مطالعه، روابط و... همسر خود را تحت نظر بگیرد و وارد حریم خصوصی آنان شود تا مبدا انحراف اخلاقی و عملی برای همسر وی اتفاق افتد. ولی نکته دیگر این است که شمولیت آیه «یا ایها الذین آمنوا» هم بر زنان هم بر مردان است و وظیفه حفظ خانواده بر زن و شوهر توأمان واجب است. پس اگر تجسسی ثابت شود، برای زوجین (و نه فقط شوهر) صادق است. با این همه، می‌توان گفت که با توجه به نص قرآنی، تجسس به صراحت نهی شده است لکن مصادیق آن در فرهنگ‌های مختلف متفاوت است. بنابراین، با صرف‌نظر از مباحث لغوی و تفسیری، این مسئله امری نسبی تلقی می‌شود و نمی‌توان مصادیق آن را دقیق مشخص کرد و برای تمام خانواده‌ها حکمی یکسان صادر نمود. به بیان دیگر، باید اخلاق را بر تجسس مقدم دانست و جز در مواردی که همسر یقین دارد، نباید به حریم خصوصی همسرش وارد شود؛ که آیه قرآن نیز در ابتدای بحث تجسس با تعبیر «پرهیز کنید از بسیاری از گمان‌ها» این نکته را بیان می‌کند که تجسس گمان‌آلود، تجسسی گناه‌آلود است و زندگی را به ورطه بی‌اعتمادی می‌کشد و سرانجام بنای آن را به سمت سقوط می‌برد. بنابراین، اصل در زندگی زناشویی، تجسس نکردن است مگر آنکه ضرورتی والاتر یعنی حفظ زندگی انسان را مجبور سازد به این کار دست بزند و این بدین سبب است که همسری که تجسس می‌کند، هدفش حفظ زندگی است و اگر هدف با خود وسیله نقض شود، تجسس کردن ضرورتش را از دست می‌دهد و بقای هدف در اولویت قرار می‌گیرد.

- پرهیز از حسد

یکی از مهم‌ترین عواملی که سبب می‌شود انسان شخصیت دیگران را تحقیر کند حسد است. در فرهنگ اسلامی علاوه بر مذمت دینی حسد، آثار جسمی و روحی سوئی برای آن بیان

<sup>۱</sup> «یا ایها الذین آمنوا فوا أنفسکم وأهلیکم نارا وفودها الناس والحیارة علیها ملائکة غلاظ شداد لا یغضون الله ما أمرهم وتفعولون ما یأمرون» (سوره تحریم، آیه ۶).

<sup>۲</sup> «وإننا علیهم نبأ ابني آدم بالحق إذ قرنا قرنانا ففئبنا من أخیها و لم یقتل من الآخر قال لأقتلک قال إنما یقبَل الله من المؤمنین» (سوره مائده، آیه ۲۷).

<sup>۳</sup> «فبما رحمة من الله لبت لهم ولو کنت فظا غلیظ القلب لانقضوا من حوالبک فأغف عنهم واستغفرهم وشاورهم فی الأمر فإذا عزمت فتوکل علی الله إن الله جیب المتوکلین» (سوره آل عمران، آیه ۱۵۹).

<sup>۴</sup> «یا أحمد؛ هل تدری لای شیء فضلتک علی سایر الأنبیاء؟ قال اللهم لا. قال: بالیقین و حسن الخلق و سحابة النفس و رحمة بالخلق».



خانواده اصلی‌ترین نهاد اجتماعی و زیربنای جوامع و منشأ فرهنگ‌ها و تمدن‌ها در تاریخ بشر بوده و در پیشرفت جوامع نقش والایی داشته است. به همین دلیل قرآن به این نهاد اجتماعی توجه وافر داشته است. احسان به پدر و مادر یکی از مهم‌ترین دستورهای قرآن در این زمینه و هم‌ردیف با امر به توحید است؛<sup>۴</sup> در فرهنگ دینی احترام به پدر و مادر یکی از برترین اعمال معرفی شده<sup>۵</sup> (۱۹) تا جایی که موجب افزایش رزق و روزی انسان عنوان شده است<sup>۶</sup> (۱۹). احترام به پدر و مادر علاوه بر بُعد معنوی، زمینه احترام متقابل پدر و مادر و فرزندان را فراهم می‌کند که این مهم خود به فرایند ارزش‌دهی و هویت‌بخشی شخصیت فرزندان در جامعه کمک شایانی می‌کند؛ همچنان‌که این احترام به پدر و مادر، خود آرامش کانون خانواده را فراهم می‌کند.

- رضایت و خشنودی

رضایت و خشنودی از اسباب احساس بی‌نیازی و دوری از آزمندی است و آزمندی از علل بسیار مهم اضطراب‌ها و درگیری‌ها و ناراحتی‌ها است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «به آنچه که خدا قسمت تو نموده راضی باش تا غنی باشی»<sup>۷</sup> (۱۹). از رسول خدا نیز نقل شده است که فرمودند: «کسی که از دنیا به اندازه‌ای که برای او کافی است راضی باشد، مقدار کمی از امکانات او را بی‌نیاز خواهد کرد»<sup>۸</sup> (۱۹). رضایت و خشنودی به داشته‌ها و امکانات موجود روح بی‌نیازی را در انسان تقویت می‌کند و آزمندی و حسرت نداشته‌ها را از وی دور می‌سازد (۲۶).

- توکل و اعتماد به خدا

حقیقت توکل مرکب از سه بُعد آگاهی، معرفت و حال و عمل است. منشأ توکل مرحله سوم توحید است. زیرا مرتبه اول که توحید زبانی است، بی‌همراهی قلب توحیدی بی‌اثر است. مرتبه دوم که صرف اعتقاد به توحید است نیز زاینده توکل واقعی نخواهد بود. اما مرحله سوم توحید این است که انسان وابستگی خود را با شهود باطنی درک کند و دریابد که فاعل

تنها به معنای خندیدن نیست بکه به معنای برخورد شایسته‌ای است که تکریم شخصیت طرف مقابل مهم‌ترین اثر آن است. اخلاق حسنه در ابعاد مختلف زندگی نه تنها پویایی شخص خوش‌اخلاق را فراهم می‌کند بلکه موجب تأثیرات آرامشی در دیگران نیز می‌شود؛ به دلیل تأثیرات خوش اخلاقی است که در فرهنگ اسلامی، کامل‌ترین افراد مؤمن از نظر ایمان کسانی معرفی شده‌اند که اخلاق و رفتار نیکوتر داشته باشند<sup>۱</sup> (۱۸). خوش‌اخلاقی تأثیرات مهمی در تعالی سلامت خانواده دارد؛ جذب فرزندان به کانون خانواده و ایجاد آرامش در آن مرهون اخلاق خوش والدین است. داستان سعد بن معاذ (۱۹) حاکی از این است که اخلاق خوب عامل مهمی در تعالی خانواده و حفظ بنیان‌های آن است.

- صداقت و راستگویی

بسیاری از ناهنجاری‌های رفتاری و اختلافات خانوادگی و اجتماعی به دلیل بی‌صداقتی به وجود می‌آید. صداقت استوارترین بنیانی است که دوستی‌ها بر آن استوار می‌گردد و بدون آن همه این بنیان‌ها در معرض فروپاشی است. خداوند در وصف بندگان شایسته خود صداقت را یکی از محورها معرفی می‌فرماید<sup>۲</sup>. اهمیت صداقت تا آنجا است که یکی از ویژگی‌های انسان‌های پرهیزکار است. دلیل این امر این است که سخن‌گفتن درواقع ابزاری برای کشف یک امر مجهول است. هنگامی انسان‌ها در سخن‌گفتن از یکدیگر استفاده می‌کنند که سخن راست باشد؛ ولی اگر سخن به جای کشف حقایق وسیله‌ای برای کتمان حقایق شد، حقیقت را وارونه نشان می‌دهد؛ در این صورت سخن از مسیر واقعی خود منحرف و نقض غرض می‌شود (۲۴). اولین تأثیر صداقت در نهاد شخص صادق است که آرامش را برای وی فراهم می‌کند و علاوه براین، اعتماد عمومی و انسجام اجتماعی نیز در پرتو صداقت افراد شکل می‌گیرد. نقطه مقابل راستگویی، دروغ‌گویی است که برعکس صداقت موجب سلب آرامش در زندگی می‌شود و آسیب‌های فردی و اجتماعی را به همراه دارد؛ به همین جهت است که در فرهنگ اسلامی دروغ‌گویی کلید هر شر و بدی معرفی شده است<sup>۳</sup> (۱۹).

- برخورد شایسته در خانواده

۴ «وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَ لَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» (نساء/ ۳۶) و «وَ قَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَ بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٌ وَ لَا تَنْهَرُهُمَا وَ قُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» (سوره اسراء، آیات ۲۴-۲۳)

۵ جلد ۸۲، صفحه ۲۲۶

۶ جلد ۷۴، صفحه ۱۰۴

۷ ارض بما قسم لك تكن غنياً (بحارالأنوار: ۶/۱۹۲/۷۸)

۸ من رضى من الدنيا بما يكفيه كان ايسر ما فيها يكفيه (بحارالأنوار: ۶/۱۹۹/۷۷)

۱ جلد ۲، صفحه ۹۹

۲ «الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالْمُسْتَقِيمِينَ وَالْمُتَّقِينَ بِالْأَسْحَارِ» (سوره آل

عمران، آیه ۱۷)

۳ جلد ۶۹، صفحه ۲۶۳

است<sup>۱</sup> (۲۹). این مهم حاکی از اهمیت وحدت اجتماعی و نبود اختلاف در جامعه است. به بیانی دیگر، اگر در جامعه اختلاف و تفرقه حاکم شود، نماز و روزه نیز به فراخور آن از میان خواهد رفت. بر همین اساس در روایات پیشوایان دینی ایجاد وحدت هنگام پیدایش اختلاف بهترین صدقه‌ای معرفی شده است که خداوند آن را دوست دارد<sup>۲</sup>. بنابراین، لزوم رفع اختلاف اختلاف برای سلامت اجتماعی جامعه ضروری است.

(۲) امر به معروف

یکی از شاخصه‌های مهم و تأثیرگذار در تعالی سلامت فردی و اجتماعی، امر به معروف و نهی از منکر است. امر به معروف به معنای امر به اموری است که سلامت معنوی جامعه را تأمین می‌کند و نهی از منکر به معنای نهی از مواردی است که در تقابل با سلامت معنوی جامعه است. این مسئله تا آنجا اهمیت دارد که در فرهنگ اسلامی جایگاه آن به اندازه‌ای است که جهاد در راه خدا در برابر آن همانند قطره‌ای در دریای پهناور است<sup>۳</sup> (۲۹). این اهمیت و ارزش به این دلیل است که انجام این فریضه ضامن اجرایی فرایض دیگر است و به وسیله آن امنیت جامعه فراهم می‌گردد و حقوق افراد جامعه تأمین می‌شود و کارها رو به راه می‌گردد (۲۰). بهتر بودن امت اسلام که برای خلق نمونه کامل است بر سه پایه استوار است: ایمان به خداوند، امر به معروف و نهی از منکر. دو اصل مهم توبیخ و تشویق نگرهبان جامعه است و باید جامعه دارای حافظه باشد و سوابق افراد خود را حفظ کند و همیشه نیکوکاران را پاداش و بدکاران را کیفر دهد تا فساد و تباهی در آن ریشه نزند (۳۰). امام علی (ع) می‌فرماید: امر به معروف و نهی از منکر را رها نکنید؛ در غیر این صورت بدترین شما بر شما حاکم می‌شوند. آنگاه هر چه خدا را بخواهید جواب ندهد<sup>۴</sup> (۲۹). امر به معروف و نهی از منکر یعنی تقویت ابعاد سلامت فردی و اجتماعی به لحاظ معنوی که تبادل نیکی‌ها و دفع بدی‌ها را به دنبال دارد.

### ج) شاخصه‌های اقتصادی اخلاق

دقت در قوانین اقتصادی اسلام روشن می‌کند که اسلام علاوه بر بالارفتن سطح زندگی مادی مردم به تکامل روحی و فضائل اخلاقی نیز توجه کرده است (۳۱). برخی از مهم‌ترین شاخصه‌های اقتصادی اخلاق و مؤثر در سلامت فردی و اجتماعی عبارت است از:

حقیقی خدا است و همه چیز به دست او است و هر آنچه در این دایره هستی شایستگی اطلاق نامی بر آن وجود دارد، از فیض وجود حضرت حق است. در این مرحله است که توکل به معنای حقیقی آن تحقق می‌یابد (۲۷). بنابراین، توکل با صرف ادعا تحقق نمی‌یابد و آثاری هم که بر توکل مترتب است بر تصور توکل نخواهد بود. پس توکل حقیقی که باطنش توحید است، عامل سلامت معنوی است و ظاهر آن حال و عملی است که اعتماد بر خدا و واگذار نمودن امور خود به خداوند تبارک و تعالی را شامل می‌شود. در این صورت است که آثار سلامت معنوی آشکار می‌گردد و این آثار عبارت است از: آرامش و طمأنینه، بهره‌مندی از امدادهای الهی، قدرت و شجاعت، بی‌نیازی، امید و نشاط و کفایت در امور (۲۶).

- صبر و شکیبایی

صبر و شکیبایی در قرآن و حدیث جایگاه والایی دارد و نگاهی گذرا به آیات قرآن و احادیث معصومان نشان می‌دهد که صبر و شکیبایی از صفات پیامبران اولوالعزم به‌عنوان الگوهای سلامت معنوی است. صبر مهم‌ترین عامل پیروزی و موفقیت است و موجب می‌گردد تا انسان بتواند موانع را به بهترین وجه مدیریت کند و پشتیبان انسان در تصمیمات و سایر امور است (۲۶).

### ب) شاخصه‌های اجتماعی اخلاق

انسان موجودی اجتماعی است و حضور در اجتماع یکی از نیازهای اساسی وی است. دین اسلام تنها دینی است که باصراحت پایه بنای دعوت خود را بر اجتماع گذاشته و در هیچ یک از شئون خود امر اجتماع را مهمل نگذاشته است. اسلام احکام خود را در قالب اجتماع ریخته است (۲۸). بر همین اساس جهت تعالی جامعه و سوق دادن آن به سوی کمال دنیوی و اخروی مواردی را بیان داشته است. از مهم‌ترین این شاخصه‌ها عبارت است از:

۱) اصلاح اختلافات

در هر جامعه‌ای اختلافات اجتماعی به وجود می‌آید که اگر حل و فصل نشود سلب آرامش عمومی را به همراه دارد. بنابراین، یکی از وظایف اخلاقی مؤمنان در سطح اجتماعی این است که اختلافات به‌وجودآمده در میان افراد جامعه را برطرف نمایند؛ قرآن کریم به این شاخصه مهم اخلاقی توجه دارد تا آنجا که در آیه ۱۰ سوره حجرات مؤمنان را برادر هم معرفی می‌فرماید. در این آیه اصلاح میان برادران مؤمن یک وظیفه شمرده شده است. در فرهنگ اسلامی اصلاح اختلاف‌ها چنان اهمیتی دارد که از تمامی نمازها و روزه‌ها برتر معرفی شده

۱) وصیت ۴۷

۲) جلد ۲، صفحات ۲۰۹

۳) حکمت ۳۷۴

۴) نامه ۴۷

## ۱) انضباط اقتصادی

یکی از مهم‌ترین راهکارهای فرهنگ‌سازی اقتصادی قرآن رعایت انضباط اقتصادی است.<sup>۱</sup> رمز اینکه نهی از قتل «وَلَا تَقْتُلُوا» به‌دنبال نهی از حرام‌خوری «لَا تَأْكُلُوا» آمده است، شاید آن باشد که نظام اقتصادی ناسالم زمینه قیام محرومان علیه زراندوزان و بروز درگیری‌ها در جامعه است (۲۲). در فرهنگ اسلامی ربا، قمار، کم‌فروشی (۳۲)، احتکار (۲۰) و پرداخت نکردن قرض<sup>۲</sup> (۱۸) از مصادیق باطل است که در نهی از این موارد تأکید بسیار و به انضباط اقتصادی تشویق شده است. زیرا اگر در جامعه، انضباط اقتصادی حاکم شد، جامعه دچار انتحار نمی‌شود و روابط سالم اقتصادی زندگی اجتماعی سالم را رونق می‌بخشد و جامعه را به سمت سعادت رهنمون می‌سازد که این موارد نقش مهمی در سلامت فردی و اجتماعی خواهد داشت.

## ۲) استفاده بهینه از نعمت‌ها

قرآن کریم در موارد متعدد مردم را از اسراف بر حذر داشته و از این راهکار تحذیری در جهت فرهنگ‌سازی استفاده صحیح از نعمت‌های الهی بهره برده است.<sup>۳</sup> تأکید قرآن بر استفاده صحیح از نعمت‌ها فقط درباره نعمت‌های مادی نیست بلکه بر میانه‌روی در همه زمینه‌ها تأکید می‌کند؛ تاجایی که درباره بخشش مال و انفاق نیز این را فرموده است.<sup>۴</sup> از اهل بیت (ع) در نکوهش این عمل احادیث فراوانی نقل شده است. امام صادق (ع) می‌فرماید: «هر کس مالی را در غیر طاعت خداوند خرج کند، اسراف‌کار و هر کس که در راه خیر خرج نماید، میانه‌رو است» (۱۹). در جای دیگر می‌فرماید: «اسراف باعث فقر و میانه‌روی موجب بی‌نیازی می‌شود» (۲۰). اسراف در یک معنا زیاده‌روی در خوردن و آشامیدن است که بیماری‌های متعدد جسمی و روحی را به همراه دارد. در معنای دیگر، تباه کردن نعمت‌های الهی و استفاده نادرست از آن نیز زیان‌های متعدد فردی و اجتماعی به دنبال دارد؛ همچنان‌که زیاده‌روی در خرج اموال آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی

متعددی به همراه دارد که هر کدام می‌توانند سلامت فردی و اجتماعی را سلب نمایند. بنابراین، اهتمام به اخلاق اقتصادی در استفاده صحیح از نعمت‌های الهی اهمیت دارد. استفاده بهینه از نعمت‌ها در واقع همان شکر عملی است و شکر آثار زیادی در سلامت معنوی دارد که این آثار سلامت‌بخشی عبارتند از: افزونی، سبب هدایت و راهیابی و ثبات در مسیر هدایت؛ چنانکه امام صادق (ع) فرمودند: «شکر باعث در امان ماندن از دگرگونی‌هاست»<sup>۵</sup> (۱۸) که از ثبات رو به رشد حکایت دارد.

## ۳) حمایت از قشرهای آسیب‌پذیر

اسلام برای رفع مشکل طبقه محروم راهکارهایی دارد که مهم‌ترین آنها صدقه، انفاق، زکات و خمس است (۳۳). انفاق به معنای دادن بخشی از دارایی‌ها در راه خدا است؛ خواه به‌عنوان زکات واجب و خواه به‌عنوان صدقه مستحبی (۳۴). در فرهنگ دینی بر اهمیت انفاق و آثار آن توجه ویژه‌ای شده<sup>۶</sup> است (۳۵) و مصادیق متعددی برای آن بیان شده است که از جمله آنها انفاق مال است که می‌تواند یکی از عوامل رسیدن به توسعه اقتصادی مطلوب از نگاه قرآن کریم باشد.

در فرهنگ اسلامی برای ریشه‌کن کردن فقر سه راهکار بیان شده است: راهکار اول درباره فقرا است که به آنها تأکید می‌کند به کار سالم روی آورند و از تنبلی بپرهیزند (۳۶). راهکار دوم درباره ثروتمندان است که با انفاق مال خود فقر را ریشه‌کن کنند.<sup>۷</sup> انفاق مال علاوه بر اینکه از بُعد سلبی دارای ثمره است و فایده فقرسوزی دارد، از بُعد ایجابی نیز ثمرات زیادی دارد و می‌تواند یکی از عوامل رسیدن به توسعه اقتصادی باشد.<sup>۸</sup> این مثل در آفتابگردان و نظیر آنها وقوع خارجی دارد که واقعاً یک دانه مبدل به هفتصد دانه بلکه بیشتر می‌شود؛ در سنبل گندم تا ۸۰ دانه شمرده شده است؛ «سبیل الله» معنای وسیعی است که نمی‌توان آن را به جهاد منحصر کرد.<sup>۹</sup> (۳۷). در واقع، انفاق علاوه بر حمایت اقتصادی از قشر آسیب‌پذیر موجب توسعه اقتصادی نیز خواهد شد (۳۸). راهکار سوم وظیفه دولت نسبت به نیازمندان است. امام

۱) نک: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ بَحْرًا عَن تَرَاضٍ مِّنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا» (سوره نساء، آیه ۲۹).

۲) جلد ۵، صفحه ۹۵

۳) «وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» (سوره اعراف، آیه ۳۱)؛ و نیز نک: سوره انعام، آیه ۴۱.

۴) سوره اسراء، آیات ۲۷-۲۶

۵) «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَ لَمْ يَقْتُلُوا وَ كَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا» (سوره فرقان، آیه ۶۷)

۶) الشکر زیاده فی النعم و امان من الغیر.

۷) جلد ۱، صفحه ۴۹۹

۸) نک: سوره حشر، آیه ۷

۹) «مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ ... وَ اللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ»

(سوره بقره، آیه ۲۶۱)

۱۰) جلد ۲، صفحه ۱۴۷

### پیشنهاد‌های پژوهش

آنچه در این پژوهش بررسی شد، به دلیل حجم محدود مقاله، تنها بررسی تأثیر مستقیم آموزه‌های اخلاقی بر سلامت معنوی از منظر آموزه‌های اسلامی بود؛ اما این تأثیرگذاری را می‌توان از بُعد غیرمستقیم و همچنین با نگاهی تطبیقی از دیدگاه ادیان آسمانی بررسی کرد. بررسی نسبت اخلاق نیز از موضوعات مهم و چالش‌آمیزی است که باید در تحقیقی مستقل بررسی شود تا کمیت و کیفیت و ابعاد آن به‌خوبی ترسیم و تحدید شود.

### قدردانی

از همه کسانی که در به ثمر رسیدن این پژوهش یاریگر پژوهشگران بوده‌اند تشکر و قدردانی می‌شود.

### حامی مالی

بنا بر اظهار مؤلفان مقاله، پژوهش حاضر حامی مالی نداشته و با هزینه شخصی مؤلفان نگاشته شده است.

### تضاد منافع

مؤلفان مقاله هیچ‌گونه تضاد منافی درباره این پژوهش گزارش نکرده‌اند.

### مشارکت مؤلفان

نگارش تمامی بخش‌های مقاله: مؤلف اول؛ همکاری و نظارت در اجرای پژوهش: مؤلفان دوم و سوم.

### References

1. Kazemzadeh R, Etebari Asl Z, Jafari I, Agayi S. Correlation between Spiritual Health and Ethical Behavior among Students of Nursing and Midwifery Faculty in Ardabil University of Medical Sciences. *Journal of Health*. 2022;13(1):60-9. (Full Text in Persian)
2. Ghoreyshi MS, Ahmadpour A. Spiritual health of the soul From the perspective of Zakaria raazi In the book *Medicine Spiritual. Ethical Research*. 2017;7(2):175-88. (Full Text in Persian)
3. Amini F, Muhammad Jafari R. The role of Moral Virtues in Health from the perspective of Religious Teachings. *Journal of Quran and Medicine*. 2020; 5(1):41-9. (Full Text in Persian)

### محدودیت‌های پژوهش

از محدودیت‌های پژوهش حاضر نبود پیشینه قابل اعتنا در زمینه موضوع مورد بحث بود.

4. Nader E, Seif-e Naraghi M. Raveshhay-e Tahghigh va Chegonegi-e Arzeshyabi an Dar Oloom-e Ensan (ba Takid bar Oloom-e Tarbiati). Tehran: Arasbaran; 2020. (Full Text in Persian)
5. Nekoonam J. Ravesh-e Taghhigh-e Ketabjhaneei ba Takid bar Oloom-e Islami. Qom: Eshragh; 2000. (Full Text in Persian)
6. Kheirabadi ME. A Review of the Principles and Characteristics of Islamic Lifestyle in the Holy Quran. Journal of Islam and Social Sciences. 2013;4(8):93-112. (Full Text in Persian)
7. Lesani Fesharaki MA, Al-e Rasool S, Fereidooni Z. Naghsh-e Giyahan dar Taghziyeh va Salamat-e Ensan az Didgah-e Quran. Kosar. 2010;34. (Full Text in Persian)
8. Bitarafan FS, Arfaei FS. Spiritual Health in the Eyes of the Quran and Sahifah Sajjadiyyeh. Marifat. 2015;23(10):39. (Full Text in Persian)
9. Kadkhodaei Z, Hajianfar H. Ethics Role on Mental Health of the Society from the View Point of Nahj al-Balagha. Journal of Health System Research. 2013; 9(3):243-58. (Full Text in Persian)
10. Tabatabaei SMH. al-Mizan fi Tafsir-e al-Quran, Translator Moosavi, S.M.B. Qom: Daftar-e Entesharat-e Islami; 1995. (Full Text in Persian)
11. Miskawayh A. Tahzib al-Akhlagh va Tathir al-Aragh. Tehran: Bidar; 1964.
12. Jorjani A. al-Taarif. Beirut: Dar al-Sarv. (Full Text in Arabic)
13. Mahdavi Kani MR. Noghtehay-e Aghaz dar Akhlagh-e Amali. Tehran: Daftar-e Nashr-e Farhang-e Islami; 2008. (Full Text in Persian)
14. Mesbah Yazdi MT. Akhlagh dar Quran, Researcher by Eskandari, M.H. Qom: Entesharat-e Moasseseh Amoozeshi va Pazuheshi-e Emam Khomeini; 2012. (Full Text in Persian)
15. Versingtoon Peser O, Beri Veles J, Paroot S. Kineh-Toozi, Gozasht, Din va Salamat. Faslnameh Naghd va Nazar. 2004;9(1):248-92. (Full Text in Persian)
16. Tavakoli GH. Roykardi Enteghadi be Khastgah-e Din az Negah-e Feroyd. Tehran: Sohrevardi; 2008. (Full Text in Persian)
17. Azarbaeijani M, Mousavai-Asl SM. Ravanshenasi Din. Qom: Pazuheshgah-e Howzeh and Daneshgah. (Full Text in Persian)
18. Koleini M. al-Kafi, Correction by Ghaffari ,Ali Akbar and Akhundi, Muhammad. 1 ed. Tehran: Kotob-e Eslami; 1985. (Full Text in Persian)
19. Majlesi MB. Bihar al-Anvar. Tehran: Entesharat-e Dar al-Ketab al-Islamiyeh; 1983. (Full Text in Persian)
20. Horr-e Ameli MH. Vasail al-Shi'a. Beirut: Aal al-Bayt Foundation; 2003. (Full Text in Arabic)
21. Tayeb AH. Atyab al-Bayan fi Tafsir-e al-Quran. 2 ed. Tehran: Islam; 1999. (Full Text in Persian)
22. Gheraati M. Tafsir-e Noor. Tehran: Markaz-e Farhangi Darshaei az Quran; 1999. (Full Text in Persian)
23. Jobaei Z. Masalik al-Islam fi Sharh-e Sharaye al-Islam. Qom: Moasseseh al-Maaref al-Islamiyeh; 1992. (Full Text in Persian)
24. Mesbah Yazdi M. Insansazi dar Quran. Qom: Entesharat-e Moasseseh Amoozeshi va Pazuheshi-e Imam Khomeini; 2009. (Full Text in Persian)
25. Deilami H. Ershad al-Qolob ela al-Savab. Qom: al-Sharif al-Razi; 1992. (Full Text in Persian)
26. Esmaeili M. Mabani va Shakhesehay-e Salamat-e Manavi dar Quran va Hadith. Tehran: Hoghoghi; 2016. (Full Text in Persian)
27. Naraghi A. Jami' al-Sa'adat. Beirut: Alami. (Full Text in Arabic)
28. Tabatabaei SMH. Ravabet-e Ejtemaei dar Islam. Tehran: Azadi. (Full Text in Persian)
29. Imam 'Ali (PBUH). Nahj al-Balāgha. Translated by: Mohammad Dashti. Qom: Mashhoor; 2006. (Full Text in Persian)
30. Kamali Dezfooli A. Quran va Jamehsazi .1 ed. Qom: Osveh; 1991. (Full Text in Persian)
31. Sadr SMB, Hojati Kermani A. Eghtesad dar Maktab-e Islam. Tehran: Mashal-e Daneshjoo; 1971. (Full Text in Persian)
32. Aroosi Hoveizi AA. Interpretation of Noor al-Thaghalein. Qom: Matba al-Elmiyeh. (Full Text in Persian)
33. Javadi Amoli A. Tafsir Mozoe Quran Karim: Sorat va Syrate Ensan dar Quran. Qom: Esra; 2008. (Full Text in Persian)
34. Khormshahi B. The Encyclopedia of the Holy Qur'an. Tehran: Samt; 1998. (Full Text in Persian)
35. Najafi Qoreishi SAA. Ahsan al-Hadith. Tehran: Bonyad-e Besat; 1998. (Full Text in Persian)
36. Tamimi Amadi A. Ghorar al-Hikam va Dorar al-Kalim. Qom: Mohadeth; 2000. (Full Text in Persian)
37. Najafi Khomeini MJ. Tafsir-e Asan. 1 ed. Tehran: Islamiyeh; 2019. (Full Text in Persian)
38. Ghazanfari A, Mohammadi Nabi Kandi B. Economic Development from the Perspective of the Holy Qur'an. Quranic Knowledge Research. 2012; 2(7):103-26. (Full Text in Persian)